

ТМ	Г. XXVIII	Бр. 2	Стр. 805 - 830	Ниш	април - јун	2004.

UDK 327.58(=163.41)(439)

Оригинални научни рад

Примљено: 05.12.2003.

Петар Ластић

Самоуправа Срба у Будимпешти

Будимпешта (Мађарска)

О ПОЛОЖАЈУ СРБА У МАЂАРСКОЈ

Резиме

Међу српским мањинским заједницама у централној и југоисточној Европи Срби у Мађарској заузимају специфичан положај. То је једна од најмањих заједница, али заједница чији значај знатно превазилази њену бројност. Срби у Мађарској располажу веома богатом културном баштином и друштвено-историјским искуством – значајним за укупну српску културну баштину и српско историјско искуство. Културна баштина и културно-историјски споменици српске заједнице чине приметан део укупне баштине на територији Мађарске, а улога Срба у мађарској историји је знатна. У савременим српско-мађарским односима и мађарска мањина у Србији, и српска мањина у Мађарској представљају битне чиниоце тих веза, иако је српска заједница знатно малобројнија. Према посматрачима из матице, српска национална мањина у Мађарској – захваљујући својим традицијама и добро искоришћеним могућностима које пружа мађарски мањински закон – истиче се својом организованошћу и активношћу, не само међу осталим народностима у Мађарској (има их 13 законом признатих), него и међу осталим српским заједницама у централној и југоисточној Европи.

Кључне речи: идентитет, култура, права

Демографски подаци, идентитет, досељеници и староседеоци

Према процени српских организација у Мађарској, у овој земљи живи 5–10 хиљада припадника српске заједнице, укључујући и оне који су се доселили из матице и настанили у Мађарској у протеклој деценији. Према попису становништва који је извршен 2001.

године, број особа које су пописивачу изјавиле да им је национална припадност српска – износио је 3.816. То је седмо место међу 13 законом признатих мањина у Мађарској.

Срби живе у овој земљи територијално разасуто, у више од 20 насеља – локалних заједница (Батања, Чанад, Нови Сентиван, Деска, Сегедин, Вашархел, Сантово, Баја, Мохач, Липова, Мађарбоја, Шиклош, Медина, Ловра, Ковин, Чип, Бата, Стони Београд, Будимпешта, Калаз, Помаз, Чобанац, Сентандреја итд.). Број чланова локалних заједница обично не превазилази 100–300 душа, осим Будимпеште где је највећа концентрација са 996 особа. Једино насеље са српским већинским становништвом је мало село Ловра на Чепелском острву, шездесетак километара јужно од Будимпеште. Места насељена и српским живљем могу се сврстати у три регије: (1) Будимпешта и њена околина (насеља уз Дунав), где живи готово половина мађарских Срба; (2) Поморишје, дуж мађарско-српске границе (од Сегедина до румунске границе), где живи око једна четвртина Срба; (3) Бачко-Барањска регија уз Дунав, са остацима некада бројније заједнице која сада чини близу једне петине укупног српског живља у држави.

Детаљне анализе резултата пописа из 2001. године још нису урађене. Ако се упореде подаци са онима од пре десет година (1990), може се закључити да је код неких мањина дошло до знатног пораста броја припадника. Тако је код Срба повећање износило око 30%. С обзиром на врло неповољну старосну структуру и на – чак и од државног просека – нижи наталитет из 1990, према којем би се могао очекивати пад чак и од 20%, овако значајно повећање у броју пописаних особа има два разлога: а) механички прилив из матичне земље који је, међутим, очигледно био много мањи него што се претпостављало (углавном су долазили припадници мађарске мањине у Југославији), б) нов метод пописа. Нов метод је подразумевао не само пописивање страних држављана настањених у Мађарској према међународним стандардима (мада међу њима треба тражити највећи део непописаних или оних 10% који се нису национално изјаснили), него и податке о броју припадника мањина, који обухвата и особе које су се изјасниле да имају сложени идентитет. То значи, на пример, да има особа које су поред српске националности назначиле и неку другу, или чак и више националности, што је свакако довело до повећања броја Срба, односно особа које су изјавиле да барем делимично имају српски идентитет. Треба да нагласимо да изјашњавање о националној припадности није било обавезно, а подаци о националној припадности су сматрани сензитивним, па је обезбеђена заштита приватности, поверљивости ових података. Узимајући у обзир чак и ову чињеницу, процене о броју припадника мањина у Мађарској увек иду изнад броја који показује државна статистика.

Према новом методу пописа становништва, примењеном 2001. године, постављено је и питање матерњег језика и привржености некој мањинској култури пописаника, као и питање које се односило на језик који упитаник употребљава у кругу пријатеља, односно у породици. Број оних који су се изјаснили да им је матерњи језик српски износио је 3.388, оних који користе српски језик – 4.186, а оних који су привржени српској култури чак – 5.279. Интересантно је да није постављено питање о националном, етничком пореклу пописаних особа. Код ових питања је такође остављен простор за давање више одговора. Ови подаци нам дају изванредан увид у идентитет и динамику мењања идентитета Срба у Мађарској. Број оних чији је матерњи језик српски порастао је у односу на 1990. годину за 13%, а мањи је од броја припадника мањине за 11%. Међутим, посматрано у односу на све постојеће мањине, повећао се једино број оних који су се изјаснили да им је матерњи језик српски. До овог пораста је дошло захваљујући механичком приливу из матице. Мањи број оних чији је матерњи језик српски од оних који су према попису припадници српске националности указује на изјашњавање симпатизера и чланова породица Срба, који су несрпског порекла, да им је националност и српска, док при изјашњавању о матерњем језику тога нема – тај показатељ идентитета је "тврђи". Код неких мањина, као што су Немци и Словаци, та разлика се креће 50–80%, што се тумачи досадашњом јачом асимилацијом код ових мањина и данашњом повећаном активношћу у мањинском јавном животу. То повећава број оних који се враћају мањинској заједници, иако су слабо везани за њу. Разлика у националности и матерњем језику је код Срба приликом претходног пописа (1990.) износила мање од 3%, на супрот садашњих 11%. "Отварање маказа" између националности и матерњег језика код Срба упућује на јачање асимилационог процеса, на веома велики број мешовитих бракова (према попису из 1990, мешовити бракови су постали претежни), као и на интензивно изјашњавање симпатизера у корист српске националности. Број приврженика српској култури премашује припаднике те културе за 38%, што указује на шири круг симпатизера и познавалаца српске културе. Релативно већи број редовних корисника српског језика (за 10% више од припадника мањине) вероватно упућује на досељенике из матице и симпатизере који нису припадници српске националности, али се служе српским језиком (нпр. припадници хрватске мањине, Буњевци, Шокци).

Према првим покушајима истраживања идентитета Срба у Мађарској који се за сада не могу лако квантификовати (*Младена Прелић*, етнолог из Етнографски институт САНУ, радила је интервјуе са припадницима српске заједнице у другој половини деведесетих у Будимпешти и у насељима северно од Будимпеште), приметне

су прве пукотине на веома чврстом схватању идентитета "староседелачких" Срба. Према традиционалном схватању, обавезни критеријуми и симболи српства су: знање српског језика, српско име, српско етничко ("крвно") порекло, српско-православна вера (припадност Српској православној цркви), приврженост српској традицији, обичајима. Под притиском све већег броја мешовитих бракова, као искључиви критеријум националне припадности, отпада чисто српско порекло и српско презиме, а понекад се већ појављују и несрпска крсна имена код особа која се изјашњавају као Срби –што је раније било незамисливо. Активно упражњавање верских обичаја је за време социјализма у општој секуларизацији било потиснуто, али је у последњој деценији дошло до једног обрнутог процеса, те се и код нерелигиозних људи јавља извесна приврженост Српској православној цркви, присуствовање црквеним обредима. Зато збуњује чињеница да се на последњем попису мање од две хиљаде људи у Мађарској добровољно и анонимно изјаснило да је српско-православне вероисповести. Према истраживању *Младене Прелић*, знање и приврженост српском језику су и надаље остали кључни критеријуми припадности, мада се ово често, под утицајем мађарског схватања појма матерњег језика ("језик који се најбоље зна" – "језик којим се најлакше служи" – "језик мајке" – "језик који се прво научи"), не поистовећује (нпр. приликом пописа) са српским матерњим језиком.

Према проценама, број досељеника из матице достиже број Срба староседелаца у Мађарској. Идентитет досељеника се битно разликује од идентитета староседелаца. Код досељеника су у просеку мање изражени традиционални елементи идентитета, приврженост цркви, а више је изражена потреба за прилагођавањем већинском народу. Такође их карактерише перфектно и супериорно знање српског језика у односу на "староседеоце". Међутим, досељеници су донели са собом и кризу идентитета из матичне земље. Разлике у менталитету су понекад доводиле чак и до конфликтних ситуација. Овим проблемом су се бавили у свом раду, објављеном 2001. године у Будимпешти, *Марина Благојевић* и *Милан Степанов*. Стереотипи о онима другима су гласили: "они су превише агресивни, безобзирни", "не прилагођавају се затеченим обичајима, начину живота заједнице", "нису довољно национално свесни", "они су Југословени, а не Срби", односно "они су сувише спори и инертни", "не говоре добро српски", "сувише су конзервативни", "они су по менталитету Мађари". Заједнички живот Срба староседелаца и оних дошљака који се нису вратили или нису продужили у неку трећу земљу показао је, међутим, да се и менталитет припадника историјске заједнице у многу чему разликује од менталитета већинског народа, а и многи "Југословени" су се временом показали као "Срби". Дугорочно, опстанак српске заједнице у Мађарској зависи и од тога да ли ће се досељени-

ци интегрисати у историјску српску заједницу, наравно – мењајући је својим присуством.

За идентитет заједнице веома су важни историјска свест, историјски симболи, симболичне, узорне личности, осећање поноса због националних достигнућа у култури, науци, економији. Због недостатка образовног система приметно је недовољно познавање сопствене историје код Срба у Мађарској, њено редуковање на малобројне симболичне елементе, без одговарајуће рационализације и асимилације сопствене прошлости, нарочито оне у 20. веку. Од историјских личности, које имају симболичан значај за Србе у Мађарској и неку врсту "култа", можемо истаћи вођу Велике сеобе – патријарха Арсенија III Чарнојевића (17–18. век), племића и великог мецену – Саву Текелију из Арада (18–19. век), писца Јакова Игњатовића из Сентандреје (19. век), будимског епископа Георгија Зубковића (прва половина 20. века) и етномузиколога Тихомира Вујичића из Мађарске (друга половина 20. века). Њихова схватања о друштву и "српству", која можемо пронаћи у њиховим делима, погодују стварању неког специфичног менталитета и виђења света и живота, карактеристичног за Србе у Мађарској.

У последње време запажа се и инсистирање на неком специфичном "српству у Мађарској", за разлику од "српства у Југославији", што је у вези са кризом у матици. У оквиру те специфичности запажамо и појаву инсистирања на заштити архаичних и локалних елемената говора српских села у Мађарској од утицаја савремених говорних образаца из матице.

Последњих десетак година кризе у матици и стигматизација српског народа су фрустрирајуће деловали на српску заједницу у Мађарској. Део идентитета мањине је и њен однос према матичном народу и матичној земљи. Криза идентитета матице, недефинисаност најелементарнијих националних симбола – све то отежава одржавање веза, емотивно поистовећивање са матицом и очување и изграђивање идентитета у мањинској заједници. Због тога је приметно у овом периоду међу Србима у Мађарској извесно удаљавање, дистанцирање од матице.

Традиционални национални симболи (застава, грб, химна) су код Срба у Мађарској прилагођени променама пре него у матици. Већ 1995. године, при формирању Српске земаљске самоуправе, као симболи су прихваћени српска тробојка, грб са четири оцила и химна "Боже правде". Међутим, до њихове распрострањене систематске употребе није дошло у очекиваној мери. Традиционална светосавска химна "Ускликнимо с љубављу..." ближа је и природнија просечном Србину из Мађарске, и не изазива асоцијацију на (српску) државу, него на (српски) народ. Недавно усвојени мађарски закон о обавезном истицању мађарске тробојке на свим државним установама, па

тако и на српским мањинским образовним установама, у млађем нараштају потискује српску тробојку. Грб са четири оцила је у међународној јавности у очима многих компромитован употребом у рату на просторима бивше Југославије, што изазива опрез код обичних грађана.

Срби у Мађарској, поред својих верских празника по старом календару (Божих, Нова година, Ускрс, храмовна слава, породична слава), званично обележавају дан Св. Саве од 1995, а Видовдан од 1999. Обележавање Св. Саве је дубоко уврежено, док је Видовдан у фази поновног изграђивања традиције. Сретење и култ Првог српског устанка су за сада једва познати код Срба у Мађарској, а нема ни празника специјално везаних за друштвену стварност, односно прошлост мањинске заједнице.

Друштвени и економски положај

До сада нису вршена социолошка истраживања о друштвеном и економском положају националних мањина у Мађарској, осим изучавања социјалног положаја Рома. Стога се можемо ослонити само на минималну анализу оскудних података из пописа становништва и на наша свакодневна искуства која, међутим, нису научним методама верификована.

Према подацима пописа становништва у 1990. години, проценат припадника српске мањине са вишом или високом школском спремом био је највиши од свих етничких заједница у земљи, укључујући и већински народ. На основу тога би се могло закључити да је и друштвени и економски положај Срба изнад државног просека. Док 2001. године 17,5% становништва Мађарске живи у Будимпешти, докле – вероватно захваљујући досељеницима из матице – тај постотак код Срба износи 26%, што такође упућује на натпросечни друштвени и економски статус. (Тај проценат је у случају Срба 1990. износио око 11–12%, а за целокупно становништво близу 20%.) Однос оних који живе на селу према онима који живе у градовима у провинцији углавном одговара државном просеку, односно – нешто је "повољнији" (Срби: 71%, државни просек: 76%), по чему се Срби разликују од осталих традиционалних народности у Мађарској, које су натпросечно заступљене на селу. Овај економски повољан податак, међутим, истовремено може неповољно утицати на очување идентитета. Уопште се може приметити да српство копни на селу, које је до сада било основ опстанка заједнице (компактније мале заједнице), а јача у граду – где је теже одржати компактност и где важе сасвим друга правила за одржавање комуникација унутар заједнице. С друге стране, неповољна старосна структура српске заједнице упућује на њен могући, од просека неповољнији материјални положај;

наиме, старије становништво обично има неповољнији материјални положај од просека.

О запослености Срба у Мађарској немамо података (резултати пописа из 2001. нису још обрађени), те само посредно, на основу школованости и по месту становања, можемо претпоставити да ситуација није лошија него у друштвеном просеку.

Српска заједница до сада није организовала социјално збрињавање својих чланова и према нашим сазнањима не функционише као социјално солидарна заједница, мада располаже врло значајном традицијом на том пољу, а има и своју националну црквену организацију која би била способна да се бави каритативном делатношћу.

Немамо податке ни о занимањима којима се баве Срби у Мађарској. На основу нивоа школованости очекујемо да интелектуална занимања и руководећи положаји буду заступљенији у тој структури, него у друштвеном просеку. Већ 1900. године друштвено-економски положај Срба у мађарском делу Аустроугарске је био бољи од положаја осталих мањина. Процент велепоседника и средњих поседника је тада међу Србима износио 0,48%, од чега су бољи показатељ имали само Мађари (0,61%). Половина Срба је тада била власник пољопривредног земљишта и живела од пољопривреде, а међу њима је било веома мало оних са тзв. патуљастим поседима, док је проценат аграрног и градског, индустријског пролетаријата био мањи од просека (34%), с тим да су они били углавном запослени у пољопривреди. Пољопривредом се бавило 79% Срба. Међутим, проценат интелигенције и службеника је износио тада 2,4%, што је било више него дупло од осталих мањина и скоро истоветно са подацима Немаца (2,6%), док су Мађари имали најповољнији показатељ (4,6%). Ова структура указује на кашњење у укључивању у капиталистичке токове индустријализације код Срба у Угарској, али и на постојање сопствене елите и на релативну економску самосталност припадника овог народа. После Првог светског рата и оптирања у Краљевину СХС, у Мађарској је практично остало само сеоско српско становништво са врло танким слојем свештенства и учитеља. У доба комунизма и социјализма дошло је до потпуног реструктурирања друштва и појаве државе као главног послодавца и носиоца јавних сервиса (здравство, школство, социјала, па чак и култура, итд). Према нашем искуству, проценат индустријског радништва међу Србима је све време било далеко испод државног просека. Поред пољопривреде, Срби су се пре свега запошљавали у терцијарним гранама или у јавним сервисима – у државној служби. Такође, према нашем искуству, ситуација је у погледу Срба и данас слична, с тим да је проценат индустријског радништва у целом друштву знатно опао. Иако има доста Срба који се баве предузетништвом (нпр. трговином), не знамо за Србе који би били у привредној елити државе, ме-

ђу најбогатијим људима. Једино је председник берзе у Будимпешти, који је истовремено и директор најјаче брокерске фирме, – српског порекла (*Ђура Јакшић мл*). Питање је да ли су чланови економске елите српског порекла спремни да помажу српску заједницу? Посебно треба да споменемо водеће менаџере неких међународних фирми у Будимпешти, који су пореклом из матице (Мекдоналдс, Икеа, Цептер, АМЦ, ИЦН, Мејсиз, КПМГ). Ове фирме су више пута спонзорисале неке културне манифестације Срба у Мађарској у периоду 1995–2003. Међутим, овакав однос поменутих фирми према српској заједници у Мађарској не може се сматрати постојаним, јер зависи од привременог боравка њихових водећих менаџера у Будимпешти, као и од повезаности ових менаџера са српском заједницом.

Разматрајући економски положај и снагу српске заједнице, може се закључити да она у економском смислу није утицајна (чак ни у погледу српско-мађарских економских веза), пошто је малобројна и економски неорганизована, тј. не функционише и као економска заједница.

Наравно, богатство и снагу једне заједнице не чине само богатство и снага припадника те заједнице (нарочито ако они у економском смислу не функционишу као њени чланови), него и колективна, "национална" имовина – ако је има. Ова врста имовине је посебно важна за формирање културне аутономије, оснивање и одржавање сопствених културних и образовних установа, јавних сервиса према сопственим потребама и сопственој политици. Оваквим колективним богатством је српска заједница током своје историје располагала, али јој је национализацијом то одузето у периоду 1948–53. Када су после 1990. извршени приватизација и делимично обештећење верских заједница (црква), то је створило нову ситуацију. Утицај циклуса национализација-денационализација (приватизација) – који се одиграо у Мађарској у периоду од близу 50 година у другој половини 20. века – на економски положај мањинских заједница још није проучен. Драстичан пад броја припадника српске мањине у овом периоду, расељавање српског становништва из традиционалних насеља (што је важно у погледу враћања пољопривредног земљишта и састава власника атара традиционалних насеља), као и нестанак малобројних богатих предузетничких грађанских породица из преткомунистичког доба сигурно су после приватизације неповољно утицали на релативни економски положај српске заједнице у друштву. Српска колективна имовина је пре национализације била у власништву саме Српске православне цркве или у власништву задужбина којима је руководила црква. Законом о делимичном обештећењу верских заједница нису Будимској епархији враћене некретнине које су имале економску функцију, већ је враћен само један мањи део имовине, а и она која се сада налази у власништву задаје тренутно већу бригу

(реновирање, одржавање, стављање у функцију), него што представља богатство. Укупно узевши, из циклуса национализација-приватизација је српска народност у Мађарској, према нашим оценама, изашла као губитник. Претпостављамо да је овај друштвено-историјски процес имао сличне ефекте и у случају осталих традиционалних мањина у Мађарској, које имају донекле сличне особине као српска. Да ли ће доћи до поновног стварања колективне имовине кроз поновно економско организовање заједнице, како је то вековима било акумулирано (па одузето) – не знамо. Потпуно измењени друштвени услови, малобројност заједнице, као и недостатак било каквог програма у том смислу, дају основу за извесну скепсу.

Када говоримо о друштвеном положају српске заједнице, треба анализирати и присуство и утицај припадника те заједнице не само у економској, већ и у другим друштвеним елитама у држави, као што су политичко-административна елита, интелектуална елита (научна, новинарско-медијска, културно-уметничка, лекарска итд.) и елита у војсци и полицији. За време социјализма Срби су били веома добро позиционирани у свим врстама елита у Мађарској. Редовно је било Срба посланика у једнопартијском парламенту (*Љубомир Бечејић, др Марко Рус, Миленко Пејак, др Радомир Ластић*), на средњем и вишем нивоу партијске елите (*Миленко Пејак, Милан Огњеновић*), у локалним органима власти, у дипломатији (*Жива Пејак* и други), у државној управи, међу уметницима (*Тихомир Вујичић, Стојан Вујичић, Душан и Зоран Стевановић, Емил Петровић* и др.), научницима, универзитетским професорима (*др Константин Вуков, др Радомир Ластић* и други), у медијима (*Марија Чутић*), у пограничној служби, у спољној трговини и међу економистима (*Ђура Јакшић ст*). Знатан део тих људи је стекао своје позиције захваљујући и политичкој подобности, лојалности и великој друштвеној мобилности карактеристичној за педесете и шездесете године прошлог века. Данашње стање је много неповољније, али и елита је разуђенија, а мобилност и српска заједница су постале мање. Од 1990. нема ни једног Србина посланика у парламенту, а у државној управи су остали углавном само они који су у одељењима за мањине. Међу уметницима су остали они који су се већ раније укључили у елиту, док се из млађе генерације – упркос већем броју интелектуалаца – не виде довољно бројнији продори у врхове друштва. У неким специфичном областима, као што је здравство, ипак је приметно присуство српских лекара. (Председник Болничког савеза Мађарске је сада *др Иван Голуб*, директор једне од највећих болница у Будимпешти.) У вези са овим треба истаћи да српска заједница тренутно не располаже стратегијом и програмом за бригу о талентима и да нема јасан однос према припадницима српске заједнице или особама српског порекла који су направиле или управо праве своју каријеру у неком сегменту друштвеног живота у Мађарској. Осим немачке ма-

њине – према нашим сазнањима – слична је ситуација и код осталих националних мањина у Мађарској.

На основу горе наведених чињеница можемо закључити да су Срби у Мађарској друштвено натпросечно ситуирани, али малобројна заједница чији је друштвени утицај у последњој деценији смањен у односу на раније могућности.

Медијска слика

Медијска слика о некој друштвеној групацији (као и могућности њеног приступа медијима) је слика и прилика њеног друштвеног положаја, а и обратно, слика у медијима о некој друштвеној групацији и њене могућности за приступ медијима могу да утичу на њен друштвени положај. У Мађарској нису вршена социолошка истраживања о медијској слици о националним мањинама, осим у случају Рома. Зато овде можемо изнети само наше искуство без научне верификације.

Када је реч стриктно о Србима у Мађарској, медијска слика се може оценити као позитивна. Обично се шира публика на мађарском језику извештава о некој културној манифестацији Срба у Мађарској, или о њеној пребогатој културној баштини. Српска народна музика и народне игре (као део укупног балканског фолклора) су популарне, а слика о једној мањини са јаким традицијама и верским животом ствара позитивне асоцијације код гледалаца и слушалаца. Православна духовна музика, иконе и зидно сликарство, Сентандреја, Ковин и Грабовач су привлачни симболи који потврђују дубоку укорененост српске заједнице у Мађарској. Извештаји о политичкој активности српске мањине одају борбену, организовану, али и коректну, искрену заједницу. У медијима су домаће Србе обично представљале уверљиве, угледне личности. Ова слика о Србима у Мађарској је скоро искључиво бесконфликтна. Од Срба бољу медијску слику и приступ медијима имају, евентуално Грци, Јермени и Пољаци, као донекле и Немци у Мађарској.

С друге стране, када је уопштено реч о Србима, пре свега у матици, последњих деценију и по преовладавају негативне вести и медијске манипулације, истицање негативних стереотипа. Поред извештавања о рату у бившој Југославији, у којем су – као и другде у светским медијима – Срби добили улогу "негативца", неповољно је извештавање и о унутрашњој политици у Србији, као и о грађанима Србије (Југославије) који долазе у Мађарску. Као еклатантан пример можемо навести да се у извештајима о криминалу, у случају претпостављених починилаца који су српски (југословенски) држављани – без обзира на стварну етничку припадност – скоро увек истиче српска национална припадност (истицање синтагме "српски убица" на

ударном месту), што се иначе у случају других етничких група осуђује и избегава. Резултат овакве уопштене медијске слике о Србима јесте и чињеница да, према резултатима једног међународног истраживања објављеног у дневној штампи, Мађари имају најнеповољније мишљење о Ромима, затим о Србима, па онда о Румунима. (Најповољнија представа је била – осим о себи самима – о Швеђанима и Немцима.) Према медијској анкети са 586 упитаника, коју је 2001/2002. међу Србима у Мађарској спровела Српска земаљска самоуправа (Нада Хајџан и Пера Ластих), 80% оних који су дали одговор на питање о објективности извештавања мађарских медија о Србима и матичној земљи било је мишљења да је то извештавање необјективно, пристрасно. Оваква медијска слика о матичној земљи и матичном народу не делује само фрустрирајуће на српску мањину у Мађарској и не отежава само њихову идентификацију, него општа негативна слика о Србима баца сенку на позитивну слику о Србима у Мађарској, те ограничава медијске и друштвене домете ове слике. После промена од октобра 2000. године уочљиве су позитивне тенденције у медијском приказивању Срба и матичне земље у мађарским медијима, али до одлучујећег преокрета – према нашој оцени – још није дошло.

Према нашем искуству, приступ српске национале мањине мађарским медијима је знатан – ако се упореди са бројчаним стањем мањине, али је недовољан ако се оцењује у односу на "тежину" информације која се жели пренети путем медија. То искуство показује да догађаји из мањинске културе или из културних веза са матичним народом – макар они по квалитету били и од међународног значаја – тешко проналазе пут до мађарске јавности. Тај проблем је још уочљивији када се упореди са извештавањем са сличних или и мање квалитетних и значајних мађарских догађаја из области културе и науке. Искуство нам је такође показало да је у интензивној фази југословенске кризе и после ње постојао "тихи бојкот" у медијима према српској култури и културним збивањима повезаним са матицом. Уопште узевши, извештавање са збивања у мањинској култури је "гетоизирано" у тзв. мањинске емисије на мађарском језику, са неповољним терминима емитовања и није представљено равноправно, заједно са осталим (мађарским) догађајима. Такође, при извештавању о мањинским политичким збивањима, чак и у време изборне кампање за мањинске самоуправе, ставови који се нису уклапали у главни тренд мањинске политике и критичког односа према тим изборима (што је креирала већина) нису добијали места у мађарским медијима, макар ти ставови потицали од компетентних и легитимних мањинских представника – међу њима и Срба. Према већ поменутој медијској анкети Српске земаљске самоуправе, 77,8% свих упитаника (припадника српске мањине) је било мишљења да мађарски меди-

ји мало објављују или чак нимало не објављују информације о Србима у Мађарској, а 67,3% упитаника је било мишљења да мађарски медији мало омогућују или нимало не омогућују да се политички ставови и интереси српске националне мањине без препрека објављују. (Није дало одговор 20,3%, што значи да проценат незадовољних међу онима који су дали неки одговор износи чак 84,4%.)

На основу нашег вишегодишњег искуства изгледа да се мањине, а међу њима и српска мањина у Мађарској, у погледу приступа медијима налазе у подређеном положају и да нису у стању ни да тематизују информисање о себи самима. Српска национална мањина у Мађарској, слично осталим мањинама у овој земљи, не располаже својом медијском стратегијом, нити својим медијским програмом.

Политичко-правни положај

Срби у Мађарској имају статус националне мањине, што у Мађарској подразумева колективна права заједнице, специјална додатна права и афирмативне мере државе у интересу очувања идентитета, културе и језика мањине, а преко тога и целе заједнице. Статус националне мањине има још 12 других етничких група у Мађарској: Бугари, Грци, Јермени, Немци, Пољаци, Роми (Цигани), Румуни, Русини, Словаци, Словенци, Украјинци и Хрвати. Правни положај националних и етничких мањина на високом нивоу одређују Устав Републике Мађарске (више пута потпуно измењен Закон бр. XX из 1949 – садашњи садржај стечен 1990, у складу са резултатима транзиције) и посебан (уставни) Закон о правима националних и етничких мањина (Закон бр. LXXVII из 1993), иначе први мањински закон у регији. Детаљна, спроведбена правила одређују грански закони, као што је закон о школству, закон о медијима, закон о музејским установама, библиотекама и јавној просвети, закон о локалним самоуправама, закон о локалним изборима, закон о изборној процедури, као и неки системски закони (закон о државним финансијама), и специјалне владине и министарске уредбе (владина уредба о имовини и финансијском пословању мањинских самоуправа, уредба министра унутрашњих послова о изборима за земаљске мањинске самоуправе).

Уставним правима мањина бави се⁴ § 68 Устава Републике Мађарске, у којем стоји:

"§ 68. (1) Националне и етничке мањине које живе у Мађарској партиципанти су народне власти: оне су државотворни чиниоци.

(2) Република Мађарска обезбеђује заштиту националним и етничким мањинама. Обезбеђује им колективно учешће у јавном животу, неговање сопствене културе, употребу матерњег језика, образовање на матерњем језику, право на употребу имена на свом језику.

(3) Закони Републике Мађарске гарантују заступништво (заступљеност у представничким телима – прим. П.Л.) националних и етничких мањина које живе на територији Мађарске.

(4) Националне и етничке мањине имају право да формирају локалне и земаљске мањинске самоуправе.

(5) За прихватање закона о правима националних и етничких мањина потребна је двотрећинска већина присутних посланика у парламенту."

Као што се види, ове формулације Устава – понекад политичко-декларативног карактера – иду веома далеко и обезбеђују изузетно јак политичко-правни положај мањинама, а међу њима и Србима у Мађарској. Тумачење неких одредаба Устава није једноставно; и дан-данас се јављају противуречне интерпретације. Пада у очи да се мањине као субјекти права у овим одредбама Устава јављају као колективитети (и експлицитно и имплицитно), што значи да Устав полази од колективних права мањина. У овим одредбама се уопште не јављају појединци као субјекти права (припадници мањина, особе које припадају мањинама). Према ставу (1) мањине су државотворни чиниоци као колективитети, из чега се – на крају крајева – може извући констатација да је Мађарска у неку руку федерација разних етничких колективитета (мађарског и мањинских заједница), што се наравно у пракси не читује. (Мањине чине према попису само око 3% становништва, што значи да је Мађарска једнонационална држава.) Оваквом концепту бисмо могли супротставити две распрострањене уставне формулације: а) држава грађана (појединаца) – када се не јављају колективитети као чиниоци, па тако ни мањине, б) држава већинског народа и – евентуално у некој форми – мањина које живе у њој, при чему ова формулација изражава обично доминацију већинског народа. Мађарска формулација оставља отворено питање: да ли се мањине сматрају делом "мађарске" политичке нације или не. Устав не набраја које мањине живе у Мађарској, остављајући отвореним питање који су конкретни колективитети субјекти права мањина наведених у Уставу. Став (2) у првој својој реченици изражава принцип афирмативне акције (па преко тога и позитивне дискриминације) према мањинама. У следећој реченици се не формулишу само најосновнија права мањина (колективна политичка права, заштита језика, културе, имена, дакле идентитета, право на образовање на матерњем језику), него се то чини у форми која повлачи за собом активну улогу, обавезе државе у конкретној заштити тих вредности и права. Став (3) уз синтагму "држава обезбеђује колективно учешће мањина у јавном животу" из става (2), као и уз став (1), на доста недоречен начин, али наглашава право мањина да посебно буду заступљене у представничким органима државе. То су – у првом реду – парламент и локалне самоуправе. Ове одредбе су биле база за

више иницијатива код Уставног суда, да он заузме став у корист доношења посебног закона којим би се обезбедило заступништво мањина у мађарском парламенту. Уставне судије су утврдиле пропуст парламента у том погледу, али су они и правници, стручњаци за уставно право у Мађарској, нејединствени у тумачењу да ли то треба да значи посебне мандате за мањине у мађарском парламенту или нешто друго (нпр. мање учешће у раду парламента, без права гласа). Став (4) декларише право мањина на неку врсту аутономије, али уопште не објашњава о каквим самоуправама је у ствари реч (која врста овлашћења, тј. надлежности долази у обзир и на којој основи), што би иначе било природно, с обзиром на то да у случају других, у Уставу помињаних правних институција, добијамо у основном закону државе и нешто ближа објашњења. Поред § 68, у Уставу дакако имамо одредбу која, у складу са међународним нормама, забрањује сваку врсту (негативне) дискриминације и у погледу националне, етничке, верске итд. припадности.

Закон о правима националних и етничких мањина даје донекле јасније одговоре на отворена питања из § 68 Устава. У том погледу се мањински закон може схватити и као разрада принципа, основних права и обавеза из Устава. Из садржаја мањинског закона овде издвајамо: закон одређује колективне и индивидуалне субјекте мањинских права; истиче – као основу свих осталих права – право на идентитет појединца и колективитета заједно са неким правима тесно повезаним са овим основним правом, као и право на опстанак заједнице; декларише колективна права мањина; делимично разрађује права на учешће у јавном животу (политичка права); декларише право на културну аутономију мањина; детаљно регулише и разрађује мањинске самоуправе као носиоце представничких права и права везаних за културну аутономију; одређује права мањина у вези са културом, образовањем, медијима, употребом језика, делимично прописујући у вези са њима и државне обавезе; наводи неке финансијске гаранције за остваривање ових права и друге гаранције (омбудсман за мањинска права, обавеза владе да двогодишње даје извештај парламенту о положају мањина у Мађарској).

Закон као субјекте-колективитете мањинских права наводи етничке групе према Капотортијевој дефиницији, али поред тога и таксативно набраја 13 мањина које су историјски присутне. Истовремено, оставља простор да хиљаду особа – припадника неке етничке групе са бирачким правом – иницира код парламента да буде признато као следећа национална мањина на коју се односи Закон и заштита из Закона. За историјско присуство је одређен критеријум од 100 година живљења заједнице на територији Мађарске. Појединци, субјекти права, могу бити само држављани Мађарске. Дефиниција националне мањине у Закону подразумева групу чији су чланови ма-

ђарски држављани. Оваква рестрикција проузрокује многе противуречности. Наиме, више мањинских заједница у Мађарској – иако су формиране као заједнице мађарских држављана – услед досељавања из матичних земаља, има у знатном проценту за чланове стране држављане – стално настањене у Мађарској. Овај проблем статуса досељених Срба са територије бивше Југославије је један од битнијих за српску заједницу у Мађарској. Ако досељеници себе сматрају – а и сама заједница их сматра – члановима корпуса српске националне мањине у Мађарској, онда морамо констатовати да правни статус српске заједнице и њених припадника у ствари није решен у задовољавајућој мери. Проблеми са добијањем права на стални боравак, уселење, запошљавање и отежано добијање мађарског држављанства су дневне бригае овог дела српске популације у Мађарској. У погледу индивидуалних субјеката мањинског закона, искључивање страних држављана је проблематично и зато што већина формулисаних индивидуалних права спада у категорију људских права која не би требало да имају везе са држављанством.

Мањински закон истиче основно право припадника мањина и самих мањинских заједница да очувају, изражавају, негују и развијају свој специфичан идентитет, што значи да опстану као мањинске заједнице. Из овог основног права мањина проистичу и обавезе државе према њима на пољу образовања, медија, културе, употребе и заштите језика. Ту бисмо споменули и право на употребу сопствених имена, на обележавање националних празника, породичних празника, као и на употребу националних симбола. Мањински закон декларише право мањина на употребу сопствених националних симбола и обележавање сопствених националних празника као њихову слободу и не регулише детаљније ова питања, што сматрамо повољним за националне мањине. Српска народност у Мађарској слободно обележава своје националне, верске и породичне празнике и употребљава националне симболе, али је то пре свега у приватној сфери живота. У погледу употребе симбола треба нагласити да је то више индивидуалног карактера, и да заједница у пракси обично примењује неку врсту самоцензуре и контроле при томе. Код осталих мањина истицање сопствених симбола је обично или скоро обавезно уз истицање мађарских националних симбола, иако их на то правни прописи не обавезују. Према нашој оцени, јавно и доследно истицање националних симбола мањина повукло би за собом измену правне регулативе у корист обавезног *заједничког* истицања мањинских и мађарских националних симбола.

Морамо нагласити, међутим, да је и формулисање права у вези са идентитетом припадника мањина недовољно јасно, што у пракси доводи до проблема у тумачењу субјекта права наведених у Закону. Декларисање идентитета је искључиво право појединца, што је унето

у Закон због тога што је раније постојала опасност да се од стране већине негира припадност неке особе мањини. С друге стране, као искључиво право појединца истиче се и опредељивање за припадност мањини, што се од самог усвајања Закона од мађарских правника тумачило као право на избор идентитета или слобода избора идентитета. Ово елементарно право појединца, међутим, има и за нас необичне конотације. Ово "мањинско право" се може протумачити и као право "рођеног" припадника мањине да се определи за припадност већини, тј. да се асимилује (у већину). Поред тога, ова формулација је у пракси показала и могућност да припадници већине узурпирају мањинска права и мањинске установе позивајући се на слободу избора идентитета, тј. без последица изјављујући да су припадници мањине. До сада овакве узурпације нису биле карактеристичне за српске мањинске установе, или су биле минималне, захваљујући слабом престижу матичног народа у Мађарској и натпросечној компактности српске мањинске заједнице. Међутим, овакве појаве су угрозиле цео концепт мањинског закона и мањинских самоуправа, што посредно угрожава ниво заштите и српске мањине. По нашој оцени, овакво тумачење одредаба мањинског закона није ваљано. Наиме, слобода опредељивања за неку мањинску заједницу подразумева свестан или несвестан избор и – преко тога – фактичко, објективно асимиловање у једну мањинску заједницу кроз један дужи процес, што истовремено подразумева и прихватање појединца од стране мањинске заједнице. Иако је идентитет субјективна категорија, припадност некој заједници је више објективна, социолошка, антрополошка чињеница која се наравно тешко може правно дефинисати. У сваком случају, једна боља формулација права на идентитет би у знатној мери отклонила недостатке мађарског мањинског закона, који су се показали у пракси. Иначе, да би ствар била још компликованија, Закон истиче да изражавање припадности некој мањини не искључује приврженост појединца различитим националним заједницама, чиме се даје подршка "двојном или вишеструком националном идентитету", што по нашој процени више иде на руку асимилацији него дисимилацији мањина.

Са аспекта политичког статуса мањина, па тако и Срба у Мађарској, од изузетне важности су политичка права ових заједница, дефинисаних у мањинском Закону. Према овом закону, мањине у Мађарској имају права да оснују друштвене организације (удружења, савезе, партије) и локалне и земаљске самоуправе. Такође, имају права да бирају своје представнике у локане органе власти и у парламент – према прописима посебних закона. Право учешћа припадника мањина у извршним органима власти и у судству није формулисано. У Мађарској се доследно спроводи забрана дискриминације и у том погледу да мањине могу слободно оснивати своје организације, како

у погледу чланства тако и у погледу декларисаних циљева рада организације. Тренутно у Мађарској постоје две српске друштвене организације које декларисано служе заштити интереса српске мањине. То су Српски демократски савез (1990) и Српско омладинско удружење (1993). Међутим, њихов рад је дошао у кризу и њихова активност је скоро не приметна после формирања мањинских самоуправа, пошто су оне преузеле њихове основне политичке функције. Остале српске друштвене организације су локално-културног карактера. До сада су мањине основале само једну партију у Мађарској (Народно-сни форум), која је обухватила немачку, словачку и хрватску мањину у току изборне кампање, на парламентарним изборима 1998. Међутим, њихов рад се показао контрапродуктивним и неуспешним, па та организација више не функционише. Срби нису учествовали у раду ове организације. Због малобројности и дијаспоричне насељености мањина није реално очекивати од неке мањинске партије да има успеха, па тако нема смисла ни формирање странке. Срби немају своју политичку партију. Иако Срба као чланова има у неким партијама, учешће припадника ове мањине у раду политичких организација – за разлику од периода социјализма – није карактеристично. Срби у националном погледу посматрају са великим подозрењем рад свих мађарских политичких партија. Чини нам се да је национално-политички идентитет политички активних Срба јачи од њиховог идеолошко-политичког идентитета (левица, десница, социјалисти, конзервативци, либерали).

У локалним органима власти, на нивоу појединих насеља (свако место је посебна самоуправна општина у Мађарској) мањине могу да учествују у политичком одлучивању на два начина. Оне могу да изаберу своје "мањинске кандидате" за одборнике, тј. посланике у представничком телу локалне самоуправе. Уколико по редовном поступку мањински кандидат није добио довољан број гласова за улазак у представничко тело, мањински кандидат добија повластицу од 50% најмањег броја гласова којима је по редовном поступку изабран одборник, па се тако један мањински кандидат може додатно кооптирати и у представничко тело. Овим правом се на последњим локалним изборима користило десетак српских кандидата. Поред њих, велики је број српских посланика у локалним представничким телима, који су изабрани као независни кандидати или кандидати неке странке. Српских посланика у локалним органима власти има укупно знатно више од процентуалног удела српског живља у локалном становништву.

Мањински кандидат који је добио највише гласова на локалним изборима – без обзира на то да ли је изабран или не – постаје заступник мањине при локалној самоуправи. Заступник мањине, према закону о локалним самоуправама и закону о мањинама, има додатна овлашћења у погледу учешћа у процесу одлучивања у локалној самоуправи.

Други начин учешћа мањина у локалном политичком одлучивању иде преко локалних мањинских самоуправа. Локалне мањинске самоуправе треба да буду консултоване и имају право вета у већини питања која се тичу образовања и културе мањине у датом насељу. Ово, у ствари, представља коадминистрирање мањинске месне самоуправе и локалних органа власти у погледу мањинске културе и образовања. Срби у Мађарској су практично у свим насељима у којима постоји нека, макар и минимална, њихова заједница основали месне српске самоуправе.

У Мађарској на регионалном нивоу постоје традиционалне жупаније као административне јединице (19 жупанија и Будимпешта). После 1990. надлежности жупанија су потпуно смањене, иако су се оне традиционално бавиле и заштитом мањина. Према постојећим правним прописима, нема могућности за избор мањинских посланика у жупанијске самоуправне скупштине; они једино могу ући као кандидати друштвених организација и партија. Иако у неким жупанијама постоји већа концентрација мањина, оне су и на том регионалном нивоу толико раштркане да немају реалних шанси да на тај начин уђу у регионалне органе власти. При жупанијским скупштинама се у више жупанија формирао одбор за мањине. У тим одборима спољни чланови (чланови који нису посланици) могу обично бити и представници мањина. Према нашим информацијама, реалног учешћа Срба у регионалним органима власти за сада нема. Истовремено, мањински закон ставља у надлежност земаљских мањинских самоуправа да буду консултоване при доношењу жупанијских уредби које се тичу дате мањине. Према нашем искуству, ово мањинско право се често не поштује, изузев права образовања.

Међу колективним мањинским правима мањински закон истиче право мањина да буду заступљене у парламенту, али према одредбама посебног закона. Такав посебан закон није донет, иако је било више покушаја у облику измене изборног закона. Међутим, предлози који би олакшали улазак мањина у парламент никада нису добили потребну двотрећинску већину; чак ни владине странке, када је подносилац предлога била влада, никада нису јединствено и једногласно гласале за такве предлоге. Према оцени мањина, међу мађарском политичком елитом нема политичке воље да се ово декларисано прао мањина обезбеди и у пракси. Политичке странке у парламенту су крајем 2001. чак опструирале и разматрање предлога према којем би мањине добиле заступнике у парламенту – с правом на учешће у раду парламента, али без права гласа. Чини нам се да већинска политичка елита у овом питању иде путем традиционалне, историјске идеје једне (мађарске) политичке нације. Истовремено, странке радо примају у своје редове посланике – припаднике многобројнијих мањина (Рома и Немаца). Најдаље је отишао ФИДЕС који је склопио избор-

ни савез са највећом ромском организацијом *Lungo drom* и примио у своје редове три посланика из те организације. Наравно, то није остварење права из мањинског закона и Устава, и у суштини представља политичко асимиловање мањина.

Срби у Мађарској немају свог посланика у мађарском парламенту, нити има посланика српског порекла у редовима неке парламентарне странке. Земаљске самоуправе такође немају никаква овлашћења у односу на парламент, нити у односу на председника републике (нпр. када решава да ли ће потписати неки закон који је парламент изгласао или ће га вратити на поновно разматрање).

Иако мањински закон декларише право мањина на културну аутономију, нигде не дефинише овај појам. Према нашем мишљењу, аутономија подразумева постојање следећих критеријума: постојање сопствених мањинских културних, образовних и медијских установа у власништву мањина, са одговарајућим самосталним надлежностима у одлучивању о њима; право да се самостално регулишу односи у одређеном домену мањинског живота; постојање бираних органа преко којих се на демократски начин остварују горе наведене надлежности; постојање сопствених извршних органа преко којих се спроводе одлуке бираних тела; постојање независних (нормативних, аутоматских) извора финансирања, имовине самоуправних, аутономних органа.

О културној аутономији говоримо утолико што се надлежности ограничавају на поље културе, образовања, информисања и употребе језика мањине (што је од виталног интереса за мањину) и што се права не територијализују, не везују за одређену област због дијаспоричне насељености мањина у Мађарској.

Према нашој оцени, наведени критеријуми културне аутономије се у Мађарској не остварују, или се остварују у толико малој мери да о правој аутономији не можемо ни говорити. Самосталног одлучивања о виталним питањима нема, регулативним правима мањински самоуправни органи не располажу, држава није пренела своје надлежности на мањинске органе, него им је само дозволила да учествују у процесу одлучивања, да коадминистрирају, а нема ни независних извора финансирања. Пошто Срби у Мађарској нигде немају ни локалну власт (осим малог села Ловре где чине локалну већину), нити им мањинске самоуправе обезбеђују аутономна права, не можемо говорити о аутономији Срба у Мађарској, осим у мери којом располаже цивилно друштво у Мађарској у односу на државу.

Поред свега наведеног, преко система мањинских самоуправа Срби у Мађарској располажу много већим правима и могућностима него што би их имали да су организовани само у цивилне, друштвене организације.

Мањинске самоуправе могу да се организују на локалном нивоу (једна мањина у једном насељу – једна мањинска самоуправа) и на државном нивоу (једна мањина – једна земаљска самоуправа).

Постоје три врсте месних мањинских самоуправа. Мањинска самоуправа насеља настаје ако је већина посланика у локалном посланичком телу изабрана као мањински кандидат и ако већина посланика у представничком телу донесе такву одлуку. То су, у ствари, исто такве самоуправе насеља као остале; једино добијају додатних око 680 хиљада форинти (око 2.600 евра) припомоћи из централног буџета, као и остале месне мањинске самоуправе. Такве самоуправе могу да настану у местима где је присуство мањине знатно у локалном становништву (обично локална већина). У Мађарској постоји неколико десетина оваквих самоуправа (у односу на укупно око 1800 месних мањинских самоуправа и око 3200 насеља). То су већином немачка и хрватска насеља на периферији државе. Занимљиво је да у многим од ових места, према попису становништва, мањинци не чине већину локалног становништва. Срби нису формирали ни једну мањинску самоуправу насеља, иако су у једном месту (у Ловри) имали за то могућности. Према нашем мишљењу, овакав облик организовања, с једне стране – не омогућава јасно формулисање специфичних мањинских интереса и потреба, а с друге стране – то је у сукобу са принципом да општа (локална) власт треба да буде национално неутрална.

Други тип месних мањинских самоуправа су тзв. посредно формиране, месне мањинске самоуправе. Оне настају када преко 30% одборника у представничком телу локалне самоуправе чине посланици изабрани као мањински кандидати и када се они одлуче да, поред задржавања свога одборничког статуса, формирају и посебно тело – месну мањинску самоуправу која има друкчији правни статус од правног статуса локалне самоуправе. Ову организациону форму практично не користи ни једна мањина, па ни српска.

Трећи тип су директно формиране, месне мањинске самоуправе које сматрамо "правим" месним мањинским самоуправама. Преко 90% свих месних мањинских самоуправа припада овој категорији. То су посебна локална представничка тела мањине од 3 (у насељима испод 1300 становника) или 5 (у насељима са више од 1300 становника) чланова, која настају путем избора по чистом већинском принципу, са посебне изборне листе, на посебном гласачком листићу, али у оквиру локалних избора. Задатак ових месних мањинских самоуправа је да представљају локалну мањинску заједницу према локалним органима власти и да путем установа или директно остварују културни, образовни итд. живот мањине. У неким случајевима месна мањинска самоуправа има право вета у погледу одлука самоуправе насеља. На последњим изборима Срби у Мађарској су изабрали 43

овакве локалне мањинске самоуправе. Од тога је 16 изабрано у будимпештанским квартовима, пошто се квартави (општине) у Будимпешти сматрају посебним локалним административним јединицама. Значи, број месних српских заједница можемо проценити на око 28.

Посебну категорију представљају месне мањинске самоуправе на нивоу Будимпеште. У случају да су формиране у квартовима месне самоуправе неке мањине, на нивоу Будимпеште се мањинска самоуправа бира посредно. У случају да нема квартовских мањинских самоуправа, будимпештанска се директно бира на скупу бирача. Правни статус и надлежности будимпештанске мањинске самоуправе су истоветни са статусом директно формираних, месних мањинских самоуправа. Срби имају своју будимпештанску мањинску самоуправу – бирану посредно.

Земаљске мањинске самоуправе (њихове скупштине) се бирају посредно. Представници мањине, изабрани на локалном нивоу (било у локалну самоуправу, било у локалну мањинску самоуправу), постају електори. Поред њих – у местима где нема локалних представника мањине – постоји могућност да се на скупу бирача изабере један електор из датог насеља. Електори на свом скупу тајним гласањем бирају, чистим већинским принципом, чланове скупштине земаљске самоуправе. Број чланова може да се креће између 13 и 53.

Задаци земаљске самоуправе су: 1) Представљање мањине као заједнице пред централним органима власти; давање мишљења (које у неким случајевима иде до права вета) о нацртима закона и подзаконских аката, закључно са уредбама жупанијских скупштина; делегирање у тела при влади, која учествују у доношењу одлука у вези са мањинама (Земаљски мањински одбор при Министарству просвете, Мањински савет при Министарству културе, Мањински колегијум при Министарству за информатику и комуникације, Савети за државне медије, Државна фондација за националне и етничке мањине у Мађарској, Мешовити одбори за спровођење билатералних уговора о заштити мањина итд.); 2) Оснивање и координисање рада културних, образовних и медијских установа мањине.

Срби у Мађарској су основали своју земаљску самоуправу већ на првим изборима 1995. Скупштина српске земаљске самоуправе у овом изборном циклусу има 29 чланова. Преко 200 српских електора је чинило електорски скуп који је имао право избора чланова скупштине Српске земаљске самоуправе. Скупштина земаљске самоуправе формирала је три одбора (за културу, школство и финансије) и председништво (од 11 чланова). Изабрала је председника и потпредседнике.

Правни статус мањинских самоуправа, како месних тако и земаљских, у правном систему Мађарске је недоречен и противуречан, што је једна од препрека за остваривање права путем мањинских

самоуправа. Месне мањинске самоуправе по регулисаности рада и по финансијском пословању спадају међу државне (буџетске) органе, иако немају надлежности ни као локални органи власти. У свом раду су у знатној мери подређени локалним самоуправама насеља. Земаљске самоуправе имају финансијско пословање карактеристично за цивилне организације, али су накнадно донете неке одредбе које их сврставају у надлежност правних прописа који се односе на буџетске органе. Регулисаност рада земаљских самоуправа није потпуна, што у пракси доводи до проблема. Међутим, с друге стране је њима дата већа аутономија да уређују своју структуру и начин функционисања. Овлашћења мањинских самоуправа превазилазе овлашћења цивилних организација (посебно у представничкој функцији), но не достижу ниво надлежности локалних и централних органа власти. Мањинске самоуправе, на пример, немају права да доносе уредбе (чије спровођење је обавезно).

Финансијске гаранције у мањинском закону су веома оскудно дате. Формулисана је државна обавеза финансирања образовних установа у власништву локалних самоуправа и државе, односно обавеза државе да помаже рад мањинских установа и организација, а у случају мањинских самоуправа чак та помоћ треба да обезбеди трошкове функционисања. Међутим, није одређен неки минимум делатности који би се морао финансирати, а такође нема правних гаранција за финансирање мањинских установа у власништву мањинских самоуправа, као да оне не обављају јавни сервис.

Међу институционалне гаранције спровођења закона спада и постављање омбудсмана за мањинска права – одговорног парламенту. Омбудсману се могу подносити жалбе из домена кршења мањинских права, али он нема права да као суд решава проблеме, него само да врши посредовање у интересу решавања насталих проблема. Са српске стране су подношене жалбе углавном у случају кршења колективних права од стране државе (органа централне владе или локалне самоуправе). У таквим случајевима је омбудсман у суштини немоћан.

Према мањинском закону, влада је дужна да поднесе сваке друге године парламенту извештај о положају мањина. Ти извештаји, нажалост, обично нису анализе владиних мера у интересу мањина, а у односу на прописе мањинског закона, већ више оправдање владине активности, зачињено социолошким анализама и подацима о мањинама. Овакви извештаји се обично и од стране парламентарне опозиције усвајају без неке озбиљније дискусије. Саме мањине не припремају алтернативне извештаје.

Гаранција за остваривање мањинских права могло би бити и санкционисање њиховог кршења. Нажалост, ни мањински ни други закони не формулишу санкције за прекршиоце мањинских права, нити укључују мањине у контролисање остваривања мањинских права.

Поред националне регулативе, данас за политичко-правни положај мањина имају приметну улогу и међународни документи. Мађарска је приступила Европској оквирној конвенцији о заштити националних мањина (Савет Европе) и Европској повељи о заштити регионалних, односно мањинских језика (Савет Европе). Мађарска је иницијатор тога да се у уставу Европске уније спомене заштита мањина. Ове међународне конвенције су обично мање конкретне, а и као заједнички чиниоци веома разноликих европских интереса иду испод националне регулативе у Мађарској. Ипак, механизми контроле пружају додатне могућности мањинама да се изборе за остваривање својих права. Мањине у Мађарској до сада нису користиле могућност да сачине своје алтернативне извештаје и предају их телима задуженим за контролу спровођења поменутих конвенција. Мањине имају већу практичну корист од ових мултилатералних међународних докумената, него од билатералних уговора са матичним земљама о заштити мањинских права и културно-просветној сарадњи. Билатерални уговор између СЦГ и Мађарске о заштити мањина потписан је касније него уговори Мађарске са матичним земљама осталих мањина и још није ратификован, па није ни ступио на снагу. Билатерални уговор о културно-просветној сарадњи још није склопљен између СЦГ и Мађарске. Све то представља хендикеп за српску националну мањину у Мађарској.

Правна регулатива даје оквире за политички положај неке мањине, али конкретан статус зависи и од практичних мера политичких актера. У постсоцијалистичком друштву, какво је и мађарско, значај државе је још увек врло велик за финансирање и функционисање цивилног друштва, верских заједница и разних друштвених групација, као што су и мањине. То наравно повлачи за собом већу зависност од државе, потребу за ангажовањем државе у заштити културних и мањинских вредности, али према томе и мању аутономију друштва. Мањински закон, тј. принцип позитивне дискриминације помаже да мањине, њихова култура, језик и политички положај имају бољи статус у друштву, него што би их имали у случају да је правни систем више базиран на чистим принципима конкуренције и тржишта, нпр. и на пољу културе. Пошто држава много улаже у мађарску културу, у државне културне установе, природно би било и то да у складу са равноправношћу различитих (националних) култура улаже и у мањинску културу, наравно – у већој мери према специфичним показатељима (*reg carita*).

Иако мањински закон једнако третира свих 13 мањина, ни друштво ни држава се не односе исто према њима. Роми, који су далеко најмногобројнији и имају највише социјалних и других проблема, уживају истакнуту пажњу државе, владе и политике, али истовремено имају најгори третман у друштву. Немци, као најмногоброј-

нија национална мањина, која је друштвено најбоље позиционирана, традиционално лојална, а ужива и подршку веома моћне матичне државе у овој регији, има другачији третман у односу на остале мањине. Уопште, већа политичка пажња се посвећује многобројнијим мањинама. Срби у Мађарској су вишеструко хендикепирани у том погледу: они су малобројна мањина, њихов матични народ има веома лош имиџ у мађарском друштву, међународни статус матичне земље је изузетно слаб, а везе између Мађарске и СЦГ (Југославије) су више од једне деценије биле на веома ниском нивоу. Овај хендикеп је српска национална мањина покушала у периоду 1990–2003. да амортизује ослањајући се на своју изузетно богату баштину, искуство и јак идентитет: а) натпросечном активношћу међу мањинама стекла је један од руководећих положаја међу њима; б) била је активна према матичној земљи и у мађарско-српским билатералним односима, укључујући и односе са мађарском мањином у Србији; в) покушала је преко медија створити позитиван имиџ о српској култури и српској мањини у Мађарској.

Шта ће се остварити од мањинског закона и других мањинских права – зависи и од односа већинске друштвене средине према правној регулативи. Мањински закон је 1993. у парламенту усвојен скоро једногласно (96%), а мањине су се односиле критички према Закону (недовољне гаранције, недостатак праве аутономије). Од тада се ситуација битно изменила. Користећи се проблемима који су настали због недовољно јасног правног статуса мањинских самоуправа и због узурпирања мањинских самоуправа од стране већине у неким местима, у мађарским медијима је створена негативна слика о мањинским самоуправама, вођена је негативна кампања за време избора за мањинске самоуправе и сада већинска елита настоји да измени мањински закон и донесе посебан закон о мањинским изборима. До краја ове године влада треба да поднесе парламенту нацрте ова два нова закона. Суштина до сада израђених нацрта закона је, према нашој оцени, следећа: увели би се посебни бирачки спискови за мањинске изборе и само они који су тражили да се нађу на овим списковима, имали би право да учествују на мањинским изборима; страним држављанима настањеним у Мађарској било би одузето право да гласају за мањинске самоуправе; земаљске самоуправе би се бирале директно и чисто по пропорционалном систему; законски би се сасвим детаљно регулисао рад мањинских самоуправа; мањинске самоуправе би по својим обавезама биле подржављене; овлашћења мањинских самоуправа и финансијске гаранције се не би суштински поправиле.

Све то би, по нашој процени, ослабило (погоршало) политичко-правни положај српске народности у Мађарској. Увођење посебних бирачких спискова би смањило број бирача српских мањинских самоуправа и тиме политичку тежину заједнице. Посебни бирачки

спискови, услед недостатка одговарајућих критеријума за долазак на листу, не би спречили у довољној мери узурпације. Укупан легитимитет земаљске самоуправе био би смањен. Подржављење монополне интересне организације мањине би смањило одлучност, ефикасност и флексибилност рада на заштити интереса, а смањена била би и аутономија земаљских самоуправа. Јавна употреба српског језика у сопственим организацијама би била деградирана и потиснута.

Везе са матицом

Политичке и друштвене везе једне мањине са њеном матицом суштински утичу на њен положај. У протеклих петнаестак година те везе су биле у великој мери отежане и представљале су препреку за побољшање положаја српске народности у Мађарској. Сматрамо да интензивно присуство мањине у матици може помоћи побољшању њеног положаја, јер то присуство може резултирати повећаном бригом матице за мањину – како унилатерално, тако и у оквиру билатералних односа. Према нашем искуству, то присуство би требало да буде присутно у следећим сферама:

- Образовни програми и уџбеници у школама матице;
- Медији у матици, приступ медијима у матици;
- Везе са политичким властима;
- Присуство у правним прописима (устав, закон о државном буџету, закон о помоћи Србима ван Србије итд.);
- Везе локалних самоуправа, братимљење насеља;
- Директне везе са институцијама на пољу образовања, науке и медија;
- Економске везе.

На свим тим пољима српска народност развија значајну активност. У најтежим међународним околностима Срби у Мађарској су помагали повезивање локалних самоуправа из двеју земаља (нпр. Батања – Бечин, Печуј – Нови Сад, Будимпешта – Београд, Ловра, Српски Ковин – Скореновац, Ковин, Чип – Стапар, Баја, Сентандреја – Сомбор итд), развили су преко своје земаљске самоуправе сарадњу са САНУ, Матицом српском, Вуковом задужбином, Светском српском заједницом, организацијама војвођанских Мађара, покушавали сарађивати са владиним ресорима у Београду, а за време ратних година слали хуманитарну помоћ у природи разним организацијама и установама у Србији. У одржавању веза са матицом посебно место заузима Српска православна црква, као једина "свесрпска" организација чија организациона јединица – Будимска епархија – функционише у Мађарској и преко које се остварује сасвим природна веза са матичним народом и са Србима у свету. Да би ова сарадња могла бити довољно ефикасна, треба да се створе институционални облици

пружања помоћи српској мањини и на нивоу саме владе, односно на нивоу појединих њених кључних ресора.

Petar Lastić, Budimpešta (Mađarska)

ON STATUS OF SERBS IN HUNGARY

Summary

Among Serbian minority communities in Central and Southeast Europe, Serbs in Hungary have a specific status. They form one of the smallest communities, the importance of which transcends its membership. Serbs in Hungary have a very rich cultural heritage and social-historical experience – important for global Serbian cultural heritage and Serbian historical experience. Cultural heritage and cultural-historical monuments of the Serbian community represent an important part of the total heritage of Hungary, and the role of Serbs in Hungarian history is significant. In contemporary Serbian-Hungarian relations, both the Hungarian minority in Serbia and the Serbian minority in Hungary represent important factors, although the Serbian community is significantly smaller. According to observers from the kin-state, the Serbian national minority in Hungary – thanks to its traditions and effective use of the possibilities that the Hungarian minority law allows – promotes itself with its activities and organization, not only among other nationalities in Hungary (there are 13 by law accepted nationalities), but also among other Serbian communities in Central and Southeast Europe.

Key words: Identity, Culture, Rights